

પ્રથમ ઇલાકાના કેળવણી ખાતા તરફથી ઉનામ લાધ્યોરી માટે મંજુર.

ગુજરાત પ્રાંત

ઉત્તર વિભાગ

ગુજરાત પ્રાંત

અને

ઉત્તર વિભાગ.

(નકશાઓ સાથે).

રચી પ્રસિદ્ધ કર્તા,

ચીમનલાલ જીભાઈ પરીખ.

ટીચર, હાઈસ્કૂલ.

સોજીત્રા (વડોદરા).

આવૃત્તિ ૨ જી.

પ્રત ૧૦૦૦

સને ૧૯૨૭.

(સર્વ હક સ્વાધીન.)

કિં. ૦-૨-૦

૪૫૫૬

VISIT...

LANZAROTE
Caliente.COM

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાત કૌપીસાઈટ-સંગ્રહ

રજીસ્ટ્રેશન - ૪૬૬૬

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

અમદાવાદ

નંબર - ૪૬૬૬

શ્રી ગુજરાત પ્રાણ સંસ્થા
વિભાગ

[પ્રતિ]

જમીન અને પાણીના ભાગો અને આકાર.

જેના ઉપર આપણે રહીએ છીએ તેને પૃથ્વી કહે છે તે ગોળ દડા જેવી છે, તેમા ધરતી એટલે જમીન અને પાણી એ બે છે તેમાં પોણો ભાગ પાણી પથરાયેલું છે અને પા ભાગ જમીન છે

જમીનના ભાગ.

ખંડ—જમીનના મોટા ભાગને ખંડ કહે છે બધા મળીને એવા ખંડ પાચ છે

દેશ—ખંડના ભાગ કરેલા હોય છે તે દરેક ભાગને દેશ કહે છે

ધલાકો—દેશના ભાગોને ધલાકા અથવા પ્રાત કહે છે

પ્રાંત—ધલાકાના ભાગોને પ્રાત કહે છે

જિલ્લા—પ્રાંતના ભાગોને જિલ્લા કહે છે

તાલુકા—જિલ્લાના ભાગોને તાલુકા કહે છે ઘણા ગામ મળીને તાલુકો થાય છે

ડુંગર—જમીનની સપાટી ઉપર મોટા ટેકરા હોય તેને ડુંગર કહે છે

પર્વત—ઘણા મોટા ડુંગરાને પર્વત કહે છે. પર્વતની નીચેના ભાગને તળેટી કહે છે અને ટોચના ભાગને શિખર કહે છે.

દ્વીપ અથવા બેટ—જે જમીનની ચારે બાજુએ પાણી હોય તેને દ્વીપ કે બેટ કહે છે.

મેદાન—સપાટ જમીનના ભાગને મેદાન કહે છે.

કિનારો—હરીઆને અડીને જે જમીન આવેલી હોય તેને અને નદીના વહેણને બંન્ને બાજુ અડેલી જમીનના ભાગને કિનારો કહે છે

બંદર—સમુદ્રના કિનારે અથવા મોટી નદીના કિનારે જ્યાં વહાણ આવતા હોય તેને બંદર કહે છે

દ્વીપકલ્પ—જે જમીનની ત્રણ બાજુ પાણી હોય તેને દ્વીપકલ્પ કહે છે

ભૂશિર—જમીનની આગળ લાખી થઈ સમુદ્રમા ગઈ હોય તેને ભૂશિર કહે છે

સંયોગિ ભૂમિ—જમીનના બે મોટા ભાગને જોડનારા જમીનના નાના ભાગને સંયોગિ ભૂમિ કહે છે

પાણીના ભાગ.

મહાસાગર—પાણીના મોટા ભાગને મહાસાગર કહે છે

સમુદ્ર—મહાસાગરના નાના ભાગને સમુદ્ર કહે છે.

અખાત—સમુદ્રમાથી પાણીનો ફાટો જમીનમા ગયો હોય તેને અખાત કહે છે

સરોવર—ચારે બાજુએ જમીનથી વીંટાયેલા પાણીના ભાગને સરોવર કહે છે. તેવા નાના ભાગને તળાવ કહે છે.

નદી—ડુંગર, પર્વત કે સરોવરમાથી મીઠા પાણીનો પ્રવાહ નીકળી સમુદ્રને મળે છે તેને નદી કહે છે જે જગ્યાએથી નદી નીકળે છે તેને મૂળ કહે છે અને જે જગ્યાએ સમુદ્રને મળે છે તેને મુખ કહે છે

ધોધ—ઘણે ઉંચેથી પડતા નદીના પાણીને ધોધ કહે છે.

સામુદ્રધુની—પાણીના બે મોટા ભાગને જોડનારા પાણીના નાના ભાગને સામુદ્રધુની કહે છે.

ગુજરાત પ્રાંત અને ઉત્તર વિભાગ.

આપણે ગુજરાતી કહેવાઈએ છીએ. અને આપણે જે દેશમાં રહીએ છીએ તે દેશ ગુજરાત કહેવાય છે. પ્રથમ આ દેશના વતનીઓ ગુર્જર જાતના હતા. તેમના નામ ઉપરથી આ દેશનું નામ ગુજરાત પડેલું છે. આપણે જે ભાષા બોલીએ છીએ તે ગુજરાતી ભાષા કહેવાય છે. ગુજરાત દેશમાં રહેનારા અને ગુજરાતી ભાષા બોલનારા સઘળા લોકો (હિંદુ, મુસલમાન, પારસી વગેરે બધા) ગુજરાતી કહેવાય છે આ દેશની ચારે દિશાઓની સરહદથી તે તરફના લોકોની બોલી ગુજરાતી કરતા જુદી પડે છે

સીમા—આ પ્રાંતની ઉત્તર દિશાએ કચ્છનું રણ અને રજપુતાનાનો કેટલોક ભાગ (મારવાડ) છે પૂર્વે માળવા પ્રાંત તથા ખાનદેશ છે, દક્ષિણે મહારાષ્ટ્ર અને અરબી સમુદ્ર છે અને પશ્ચિમે અરબી સમુદ્ર અને કચ્છનું રણ આવેલું છે

ગુજરાત પ્રાંતની ઉત્તર દક્ષિણ લંબાઈ ૩૨૦ માઈલની ગણાય છે, તથા પૂર્વ પશ્ચિમ પહોળાઈ સરેરાશ ૩૬૦ માઈલની લેખાય છે.

ભૂરચના-અને કુદરતી વિભાગ.

ગુજરાત પ્રાંતના પશ્ચિમ અને દક્ષિણે અરબી સમુદ્ર આવેલો છે. એ કાઠો ખંભાત અને કચ્છ આગળ અંદર ગએલો હોવાથી ત્યાં અખાત થઈ વહાણુ જઈ શકે છે. ખીજે કિનારો સપાટ હોવાથી મોટાં બંદરો આવી શક્યાં નથી. કાઠિઆવાડનો દક્ષિણ કિનારો સાધારણ ખાંચાખુંચી વાળો છે. તેથી એ ભાગમાં સાધા-

રણ બંદરો છે. આ ભાગમાં ખેતી સારી થાય છે. અને ઢોરનો ચારો પણ ખૂબ થાય છે. વચ્ચેના ગીરનાર પર્વતવાળો ભાગ ડુંગરાવાળો છે. અહીંની જમીનનો ઘણો ખરો ભાગ પથરીના છે ને વળી ઉચ્ચાણ નીચાણવાળો ભાગ હોવાથી ખેતી સારી થતી નથી આ પ્રાંતનો મધ્યભાગ સપાટ છે. અને તેના દક્ષિણ તરફના ઢોળાવને લીધે ઉત્તરના અને પૂર્વના ડુંગરી પ્રદેશની માટી ધોવાઈને દક્ષિણના ભાગમાં તણાઈ આવવાથી જમીન ઘણીજ ફળદ્રુપ બને છે તેથી ઉત્તમ પ્રકારની ખેતી થાય છે મહી નદીની ઉત્તરમાં આગળ જતા રેતાળ ભોય આવે છે

ઉત્તર અને પૂર્વ તરફનો ઘણો ખરો ભાગ પહાડી પ્રદેશ છે અને આખું, વિદ્યાચળ અને સહ્યાદ્રિની ટેકરીઓ લંબાવાથી તે ડુંગરી મુલક છે અને તેમાં જગલો આવેલાં છે

આ પ્રાંતના કુદરતી રીતે ત્રણ વિભાગ પડે છે. ૧ કચ્છ
૨ કાઠીઆવાડ ક્ષીપકલ્પ અને (૩) શુદ્ધ ગુજરાત

આ પ્રાંતના રાજકીય વિભાગ નીચે પ્રમાણે છે

૧ પાલસા મુલક (અગ્રેજી રાજ્ય)

૨ દેશી રાજ્યો

(૧) મુળાઈ સરકારની દેખરેખ નીચેના દેશી રાજ્યો જે શુદ્ધ ગુજરાતમાં છે.

(૨) વડોદરાનું રાજ્ય (વાઈસરોય સાહેબની દેખરેખ નીચે છે)

(૩) કચ્છ, કાઠીઆવાડ, અને પાલનપુરના દેશી રાજ્યો જે વાઈસરોય સાહેબની દેખરેખ નીચે છે

૩ પરદેશી રાજ્ય (પોર્ટુગીઝનું)

વસ્તી—ગુજરાત પ્રાતમાં લગભગ ૯૬ લાખ માણસની વસ્તી છે. તેમાં હિંદુ, મુસલમાન, ખ્રિસ્તિ અને પારસી વગેરે જાતો છે. મોટો ભાગ હિંદુઓનો છે તેમના દરેકના પહેગ્વેશ જુદા જુદા છે હિંદુઓ ધોતીયાં અને પાઘડી પહેરે છે કાઠીઆવાડમાં ચોરણા પહેરે છે અને માથે ફેંટા બાંધે છે મુસલમાનો સુરવાળ પહેરે છે, અને દાઢી રાખે છે પારસી લોકો મૂળ ઇરાનમાંથી આવેલા છે તેઓની એકજ નાત છે તેઓ સુળવાળ પહેરે છે અને ઉભા ઘાટની પાઘડીઓ પહેરે છે. તેમની સ્ત્રીઓ પણ સુરવાળ પહેરે છે તેને લેંઘા કહે છે જંગલમાં ભીલ, નાયકડા વગેરે જાતો વસે છે તેઓ જંગલી સ્થીતિમાં છે

ભાષાઓ—આ પ્રાતમાં રહેનારા લોકોનો ઘણો ભાગ ગુજરાતી ભાષા બોલે છે કાઠીઆવાડ તથા ઉત્તરમાં કેટલાક શબ્દોમાં સાધારણ ફેરફાર છે. બીજી ભાષા સંસ્કૃત છે તે પ્રાદ્યુભા તથા કેટલાક વિદ્વાનો શિખે છે આ બધી ભાષાઓનું મૂળ છે હિંદુ ધર્મનાં પુસ્તકો સંસ્કૃત ભાષામાં લખેલા છે. સરકારી કામકાજમાં તથા ભણવામાં ઇંગ્રેજી ભાષા પણ વપરાય છે કચ્છમાં કચ્છી ભાષા વપરાય છે.

ધર્મો—વેશ્વવ, સ્વામીનારાયણ, શીવ, જૈન, મુસલમાની, ખ્રિસ્તી, જરથોસ્તી છે. તે સિવાય કબીરપંથી, પરણામી, આય - સમાજ વગેરે જુદા જુદા ફાંટાઓ પણ છે

આબો હવા અને વરસાદ—એકંદરે ગુજરાતની હવા સમધારણ અને તાંદુરસ્ત છે. ટાડ અને તાપ સરખા પ્રમા-

જુમા પડે છે. ઉત્તર તરફ કચ્છના રણને લીધે તાપ વધારે માલમ પડે છે. કાઠીઆવાડમાં પણ મધ્યભાગમાં હવા વધારે ગરમ રહે છે ત્યાં દરિયા કિનારો હોવાથી ઠંડો પવન કુંકાય છે. ગુજરાતમા વરસાદ જોઈએ તે પ્રમાણમાં પડે છે. ઉત્તર તરફના ભાગમા અને કાઠીઆવાડમા વરસાદ થોડો પડે છે. સુરત જીલ્લામા ખીજા ભાગો કરતા વરસાદ વધારે પડે છે, અને હવા ઠંડી રહે છે મધ્યભાગમા એટલે ખેડા જીલ્લામા, વડોદરા પ્રાંતમા અને ભરૂચ જીલ્લામા વરસાદ મધ્યમ પડે છે, અને હવા સાધારણ રહે છે. એકંદરે ગુજરાતમા આખા વરસમા થઈને લગભગ ૩૦ થી ૪૦ ઇંચ જેટલો અને કાઠીઆવાડમા ૨૦ થી ૨૫ ઇંચ જેટલો વરસાદ થાય છે. કચ્છમા ૨૦ ઇંચની અંદર વરસાદ પડે છે.

ઉદ્યોગ અને ધંધો—ઉદ્યોગમા મોટો ભાગ ખેતીનો છે. આ પ્રાંતની જમીન ક્ષુદ્રુપ હોવાને લીધે ખેતી સારી થાય છે. તે સિવાય કપાસ લોઢવાનાં જીનો તથા કાપડ હાથે વણવાની શાળો અને કાપડ વણવાની વરાળ ચંત્રથી ચાલતી મીલો ઘણી છે. તેમા ઘણા લોકોને રોજ મળે છે. અમદાવાદ તથા સુરતમા રેશમી કાપડ વણવાના અને કિનખાખ તથા સોનેરી રૂપેરી કસબ કામના ઘણા કારખાના છે કેટલીક જગ્યાએ સુતરાઉ કાપડ રગવાનુ તથા છાપવાનુ કામ કરે છે. તે સિવાય જુદી જુદી જાતના દળવાના વહેરવાના, છાપવાનાં, દીવાસળી, કાચ અને સાબુ બનાવવાના નાના નાના કારખાના છે.

કારીગરીમા સોના રૂપાનુ નકશી કામ, કસબનુ ભરત કામ, અને અકીકનુ કામ સારૂ થાય છે.

વેપાર—રૂ, કાપડ, તેલીબીયાં, કરીયાણુ, અનાજ વગેરેનો વેપાર ઘણો ચાલે છે.

નિકાસ—કપાસ, સુતરાઉ કાપડ, અનાજ, તમાકુ, કરીયાણું, માખણ અને ચામડું છે

નિકાસ એટલે આપણા દેશમાં જે વધારાનો માલ હોય અને તે બહાર દેશાવર જાય તેને નિકાસ કહે છે

આયાત—સુતર, કાપડ, ખાડ, ચા, રંગ, કાચનો સામાન, યંત્રો. સ્ટેશનરી સામાન વિગેરે છે

ઘણો વેપાર રેલ્વે માર્ગે ચાલે છે અને રેલ્વે નથી ત્યાં ગાડા, ઉટ, પોઠો વગેરેથી ચાલે છે નમદા નદીમાં વહાણ ચાલે છે ત્યાં સુધી ત્યાં વહાણ મારફતે વેપાર ચાલે છે.

જનાવરો—ગાય, ભેંસ, બળદ, બકરા, ઘેટાં, ઉંટ, ઘોડા, ગધેડા, કુતરાં, વાઢરા, વગેરે જનાવરો સામાન્ય રીતે બધા ભાગમાં માલમ પડે છે. કાઠીઆવાડના ઘોડા અને કડી પ્રાતના બળદ વખણાય છે. ઉંટ કચ્છમાં વધારે જોવામાં આવે છે. ત્યાં તેને ગાડીઓમાં જોડે છે.

શિયાળ સસલા, હરણુ, ડુક્કર, રોઝ, વાઘ, વરૂ, વગેરે જંગલી પશુ જંગલમાં હોય છે. ગીરના જંગલમાં સિંહ જણાય છે આખા હિંદુસ્તાનમાં બીજી કોઈ જગ્યાએ સિંહ જોવામાં આવતો નથી

બળદ, ઘોડા, ઉટ વાહને જોડવાના ઉપયોગમાં તથા ઉટ અને ગધેડાં ભાર લાદવાના ઉપયોગમાં આવે છે

ઘેટાનું ઉન ગરમ કપડા બનાવવાના કામમાં આવે છે

પર્વતો—

આબુ—(૫૬૦૦) પુટા અરવલીનો કાંટો છે. આ પર્વત ગુજરાતમાં ઉંચામાં ઉંચો પર્વત છે તેના ઉપર અંબાજી માતાનું જાત્રાનું સ્થાન અને જેન ધર્મના દહેરા છે જેન દહેરાને દેલવાડાના દહેરા કહે છે તે હવા ખાવાનું સ્થળ છે ઉત્તર વિભાગના કમીશનર સાહેબ ત્યાં ઉનાળામાં હવા ખાવા જાય છે વળી ત્યાં મોટી લશ્કરી છાવણી છે

આરામુર—ઈશાન તરફ થઈ દક્ષિણ તરફ વળી વિંધ્યાચળની હારને મળે છે તેમાથી આરસના પથ્થર નીકળે છે

પાવાગઢ—(૨૫૦૦) પંચમહાલ જીલ્લામાં આવેલો છે તે વિંધ્યાચળને પૂર્વ તરફ જોડાય છે તેમાથી લોહું અને મેંગેનીઝ નીકળે છે

રાજપીપળાના ડુંગરો—(૨૦૦૦) સાતપુડા પર્વતનો કાંટો છે. તેમાં વાસ અને સાગ પુષ્કળ થાય છે.

ગીરનાર—(૩૫૦૦) કાઠીઆવાડમાં આવેલો છે. તે હિંદુ અને જેન લોકોનું જાત્રાનું સ્થળ છે

ગીર—ગીરનારની દક્ષિણે આવેલો છે. તેમાં સિંહની વસ્તી છે

શેત્રુંજે (૨૫૦૦)—તેને પાલીતાણાના ડુંગર કહે છે એ પણ કાઠીઆવાડમાં પાલીતાણા પાસે આવેલો છે તે જેનોનું જાત્રાનું સ્થળ છે

ખર્ડો—એ હાલારથી મધ્યભાગની હાર થાન સુધી લંબાય છે, તેમાથી લોખંડ નીકળે છે અને તેમાં વાસ પુષ્કળ થાય છે.

કૌસમાં આકડા આપ્યા છે તે તેટલા પુટની ઉંચાઈ સમજવી.

નદીઓ:—

આ પ્રાંતની ઈશાન અને પૂર્વ સરહદ ડુંગરોની હારની મનેડી હોવાથી જમીનનો ઢાળ પશ્ચિમ દક્ષિણ તરફનો છે અને તેથી લગભગ સઘળી નદીઓ દક્ષિણ તરફનો છે. અને તેથી લગભગ સઘળી નદીઓ દક્ષિણ અને પશ્ચિમ તરફ વહે છે તેથી દક્ષિણ તરફની ખંભાતના અખાતના ઉત્તર અને દક્ષિણ કાંઠાની જમીન ઘણી ફળદ્રુપ છે ને તેમા ઉત્તમ પ્રકારની કાચી થાય છે

ખનાસ—આખુ પર્વતમાથી નીકળી, પાલણપુર એજ સીમાં થઈ કચ્છના રણમા વહે છે

સરસ્વતી—આખુ પર્વતમાથી નીકળી કચ્છના રણને મળે છે તે પવિત્ર મનાય છે, એના ઉપર સિદ્ધપુર શહેર છે ત્યા માતૃશ્રાદ્ધ થાય છે. ખનાસ અને સરસ્વતી દરિયાને અથવા મીઠા કોઈ નદીને મળતી નથી તેથી તે કુંવારીકા ગણાય છે.

સાબરમતી—(૨૦૦)+ અરવલ્લીના ડુંગરમાંથી નીકળી મહીકાઠા અને અમદાવાદ જીલ્લામા થઈ ખંભાતના અખાતને મળે છે. તેને કાઠે અમદાવાદ શહેર છે

મહી—(૩૦૦) માળવાના ડુંગરમાથી નીકળી ખેડા જીલ્લાની પૂર્વે થઈ ખંભાતના અખાતને મળે છે તેનો પટ બહુ પહોળો હોવાથી તેને મહીસાગર કહે છે. તેને કાઠે ખંભાત છે

નર્મદા—(૭૦૦) વિધ્યાવ્રજ પર્વતમાથી નીકળી રાજપીપળા અને ભરૂચ જીલ્લામા થઈ ખંભાતના અખાતને મળે છે તેમા મુખથી સો માઈલ સુધી વહાળો ફરી શકે છે ને વેપાર

+ આ આકડા નદીની લંબાઈના માઈલમા છે. તે ગોખાવવાના નથી પણ એક ખીજની સરખામણી કરવા માટે છે.

ચાલે છે. આ નદી પવિત્ર ગણાય છે. તેનું ખીન્નું નામ રેવાછ છે તેના કાઠે ભરૂચ, શુકલતીર્થ, ચાણોદ વગેરે સ્થળો છે. એમા સુરપાણુ નામનો ઘોઘ છે

તાપી (૪૫૦)—સાતપુડા પર્વતમાથી નીકળી રાજપીપળા સંસ્થાનની દક્ષિણે થઇ, સુરત જીલ્લામા થઇ અરબી સમુદ્રને મળે છે આ નદીમા પણ થોડા ભાગમા વહાણો ફરી શકે છે. તેના ઉપર સુરત શહેર છે.

એ સિવાય વિશ્વામિત્રી, ઢાઢર, વાત્રક, પૂર્ણા, અંબીકા વગેરે ઘણી નાની નદીઓ છે

ભાદર (૧૨૦)—કાઠીઆવાડમા જસદણ પાસે ચોટીલાના ડુંગરમાથી નીકળી અરબી સમુદ્રને મળે છે

શેત્રુંજી (૧૦૦)—ગીર પર્વતમાથી નીકળી પાલીતાણા પાસે થઇ ખંભાતના અખાતને મળે છે. તેના ઉપર પાલીતાણા છે.

અખાત-(૧) કચ્છનો અખાત-કચ્છ અને કાઠીઆવાડ વચ્ચે.

(૨) ખંભાતનો અખાત-કાઠીઆવાડની પૂર્વે અને ભરૂચ અને સુરત જીલ્લાની પશ્ચિમે છે. આ ખંને અરબી સમુદ્રના ફાટા છે.

ખેટ—

ખેટ શંખોદ્ધાર—કાઠીઆવાડની પશ્ચિમે ઓખામંડળ મહાલને લગતો અરબી સમુદ્રમા છે.

દીવ ખેટ—કાઠીઆવાડની દક્ષિણે છે.

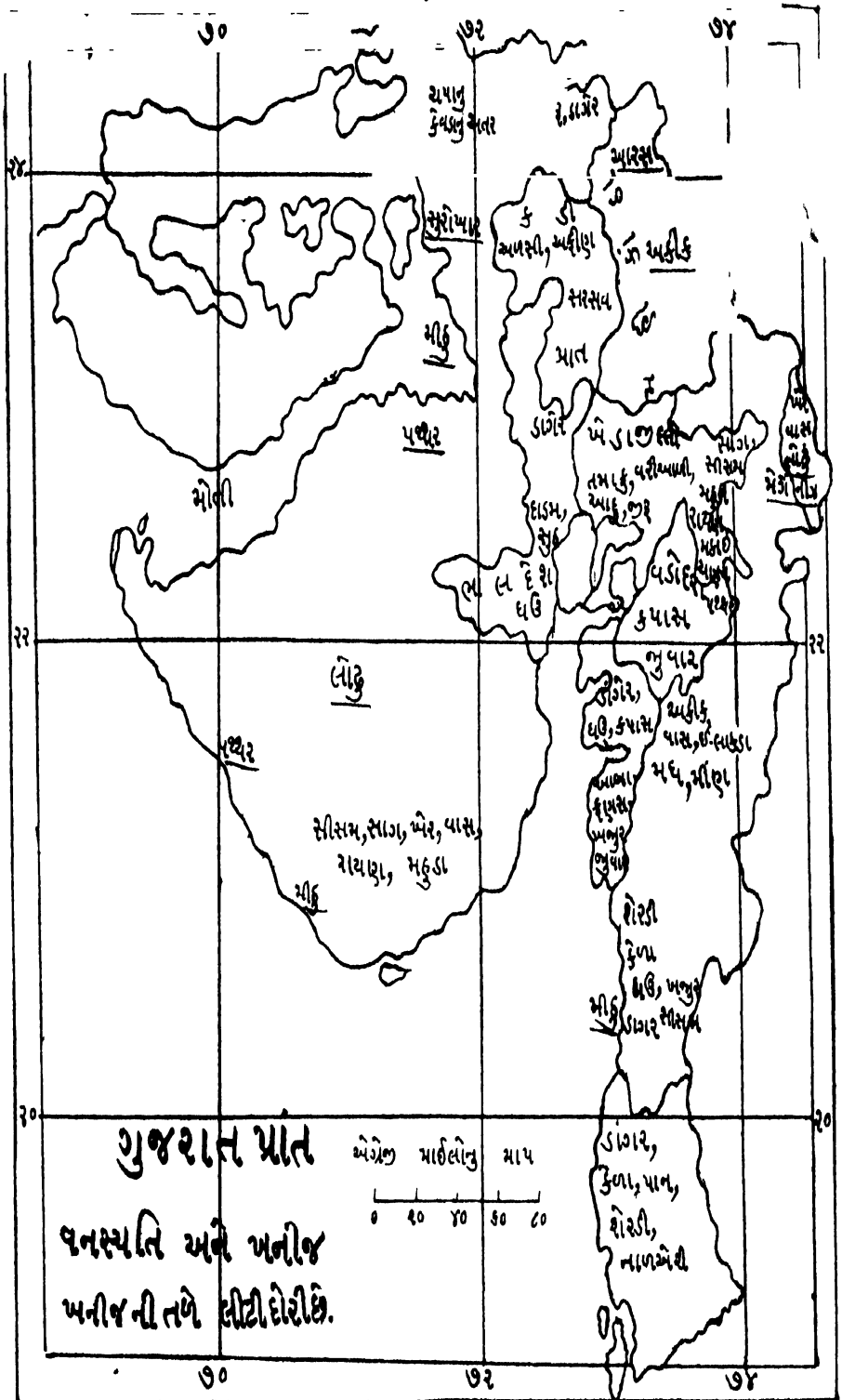
સાધિ—થાણા જીલ્લાને લગતો અરબી સમુદ્રમા છે.

ભૂશિરો—

જગત ભૂશિર—કાઠીઆવાડની પશ્ચિમે-એ આખા ગુજરાતનું પશ્ચિમ ખિંડુ છે.

દીવ ભૂશિર—કાઠીઆવાડની દક્ષિણે.

(2)

બાણવા લાયક જગાશયો—

૧ અમદાવાદની વાવ—અમદાવાદ જીલ્લામાં અડાળજી ગામે મોટી ઉત્તમ કારીગરીવાળી પથ્થરની વાવ છે.

૨ લક્ષ્મીદ્રાના ટાઢા તથા ઉના પાણીના કુંડ (ખેડા જીલ્લામાં છે.)

૩ દુવાના ઉના પાણીના કુંડ (પંચમહાલ જીલ્લામાં છે)

૪ ઉનાઇ (દેવકી ઉનાઇ) ના ઉના પાણીના કુંડ સુરત જીલ્લામાં આવેલા છે

વનસ્પતિ—ગુજરાતના પૂર્વ ભાગમાં, પંચમહાલમાં, ને કાઠીઆવાડના ગીરના ડુંગરોમાં તેમજ નર્મદા ને તાપી નદીની વચ્ચે પૂર્વ તરફના મુલકમાં જ ગલો છે તેમાં સાગ, સીસમ, ખેર, મહુડા, વાસ તથા રાયણના ઝાડ થાય છે. પંચમહાલમાં મહુડા તથા સાગનાં ઝાડ ઘણાં છે દક્ષિણ તરફ આખા, લીમડા, મહુડા, આમલી ને વડ વગેરે થાય છે. સુરત જીલ્લામાં આખા, ફણસ, ને ખજુરના ઝાડ થાય છે ખજુરમાંથી તાડી નીકળે છે. જંબલમાંથી લીલ લોકો ગુંદર, લાખ, મધ ને મીણુ લાવે છે અને વેચે છે. વડોદરા રાજ્યના કાનમના પ્રદેશમાં ને ભરૂચ જીલ્લામાં તથા કાઠીઆવાડમાં ઝાડ સારા ઉગતા નથી.

ખેતીનો પાક—ગુજરાતમાં મુખ્ય ધંધો ખેતીનો હોઈ વસ્તીનો ઘણો ભાગ તે ઉપર ગુજરાન ચલાવે છે. આ પ્રાત એટલો બધો ફળદ્રુપ છે કે તેને હિંદુસ્તાનનો બાગ કહે છે સામાન્ય રીતે બાજરી, ડાંગર, કેદ્રા, બાવટો, જુવાર, ઘઉં, કઠોળ અને તલ ઘણેખરે ઠેકાણે થાય છે.

અમદાવાદ જીલ્લાનો પશ્ચિમ ભાગ ને અમદાવાદની

આસપાસના ભાગ ને દશકોસી કહે છે ને તેમાં ડાંગર સારી થાય છે કાઠીઆવાડનો પૂર્વ ભાગ ભાલ કહેવાય છે તેની જમીન કાળી છે ને તેમાં ઘઉં સારા થાય છે. ને પૂર્વ ભાગમાં સાબરમતી અને ખારી વચ્ચે ડાંગર ઉત્તમ જાતની થાય છે તે ભાગમાં હાથમતીની નહેર વાટે પાણી ખેતીના ઉપયોગમાં લે છે.

ખેડા જિલ્લાના મધ્ય ભાગને ચરોતર કહે છે તે ઘણો કળદ્રુપ છે ચારત્તર અથવા ચરોતર એટલે “ સુદર પ્રદેશ ” તેમાં તમાકુ સારી થાય છે તથા આદુ વરીઆળી ને જીરૂ થાય છે

ભરૂચ જિલ્લો અને વડોદરા પ્રાંતનો દક્ષિણ ભાગ કાનમ કહેવાય છે, અહીંની જમીન કાળી છે ને તેમાં કપાસ ઘણો થાય છે ને જુવાર પાકે છે

સુરત જિલ્લાની જમીન પણ કળદ્રુપ છે જુવાર, શેરડી, ઘઉં, કેળા, કેરી અને ફળુસ થાય છે ને પૂર્વ ને દક્ષિણ ભાગમાં ડાંગર સારી પાકે છે.

પંચમહાલ જિલ્લામાં મકાઈ ને ચણા ઘણા થાય છે

પાલણપુરના ભાગમાં—૩ ને ડાંગર થાય છે. ને ચંપાનુ તથા કેવડાનુ અત્તર થાય છે.

થાણા જિલ્લામાં—વસઈમાં કેળા, પાન ને શેરડી થાય છે ડાંગર ઘણી પાકે છે ને કાઠાપર નાળીએરી થાય છે.

કડી પ્રાંતમાં—સિદ્ધપુર, વિસનગર, ને મહેસાણા મહાલમાં અપ્પીણ ને સગસવ ને અળખી પાકે છે.

ધોળકા—(અમદાવાદ જિલ્લામાં) એમાં દાઢમ ને સુઠ થાય છે.

ખનીજ:—

પથ્થરની ખાણો—કાઠીઆવાડમા પોરબંદર, ધાગદ્રા ને ગાયકવાડના સંખેડા મહાલમા સોનગીર તથા ઇડર સંસ્થાનના અમનગરમા પથ્થરની ખાણો છે.

અખરખ—મહીકાડા એજન્સિ ને રેવાકાડા એજન્સિમાથી નીકળે છે

આરસપહાણુ—આરામુર પર્વતમા તથા વડોદરા પ્રાતમા સંખેડા મહાલના મોતીપરા આગળ આરસની ખાણો છે

અકીક—રાજપીપળાના ડુંગરમાથી તથા મહીકાડામા માળુમ નદીને કાઠેથી, રેવાકાડા એજન્સિના ઝગડીઆ તાલુકામાથી, પાવાગઢમાથી જરે છે

લોહુ, મેંગેનીસ—પંચ મહાલના ડુંગરમાથી પાવાગઢ વગેરે તથા કાઠીઆવાડના બડા પર્વતમાથી નીકળે છે

મીડું—વીરમગામ પાસે બારાઘોડા આગળ મીડું પકવે છે તે ગાગડા હોય છે ને તેને વરાગટ્ટ મીડું કહે છે તથા વલસાડ પાસે તથા કાઠીઆવાડમા દરિઆ કિનારે મીડું પાકે છે તેને ઘસીઉ મીડું કહે છે તે ભુકા જેવુ હોય છે.

સુરોખાર—રાધનપુર સંસ્થાનમાથી નીકળે છે

મોતી—નવાનગર પાસેના કચ્છના અખાતમાથી નીકળે છે.

ખંદરો ને હવા ખાવાનાં ઠેકાણાં.

માંડવી—કચ્છમા.

નવાનગર કચ્છના અખાતને દક્ષિણ કાઠે છે.

દ્વારકાં, પોરબંદર, નવીખંદર, માંગરોળ, વેરાવળ, દીવ, બફરાખાદ એ કાઠીઆવાડ ને પશ્ચિમ ને દક્ષિણ કાઠે

અરબી સમુદ્ર ઉપર છે એ બંદરોમા વહાણો આવે છે ને મુંબાઈથી નાની આગબોટો આ બંદરોએ થઈને કચ્છના માડવી ને કરાચી બંદરે જાય છે. ઘોઘા ને ભાવનગર ખભાતના અખાતની પશ્ચિમે છે

ખંભાત, ભરૂચ, સુરત, દમણ ખંભાતના અખાતના પૂર્વ કાઠાપર છે

હવા ખાવાનાં ઠેકાણાં--

આબુ—ગુજરાતની ઉત્તરે

ડુમસ, હજીરા—સુરત પાસે અરબી સમુદ્રને કિનારે

તીથલ—મુગ્ત જીલ્લામા વલમાડ પાસે

ઘોઘા—કાઠીઆવાડની પૂર્વે ખંભાતના અખાતને કાઠે.

જનવરો—

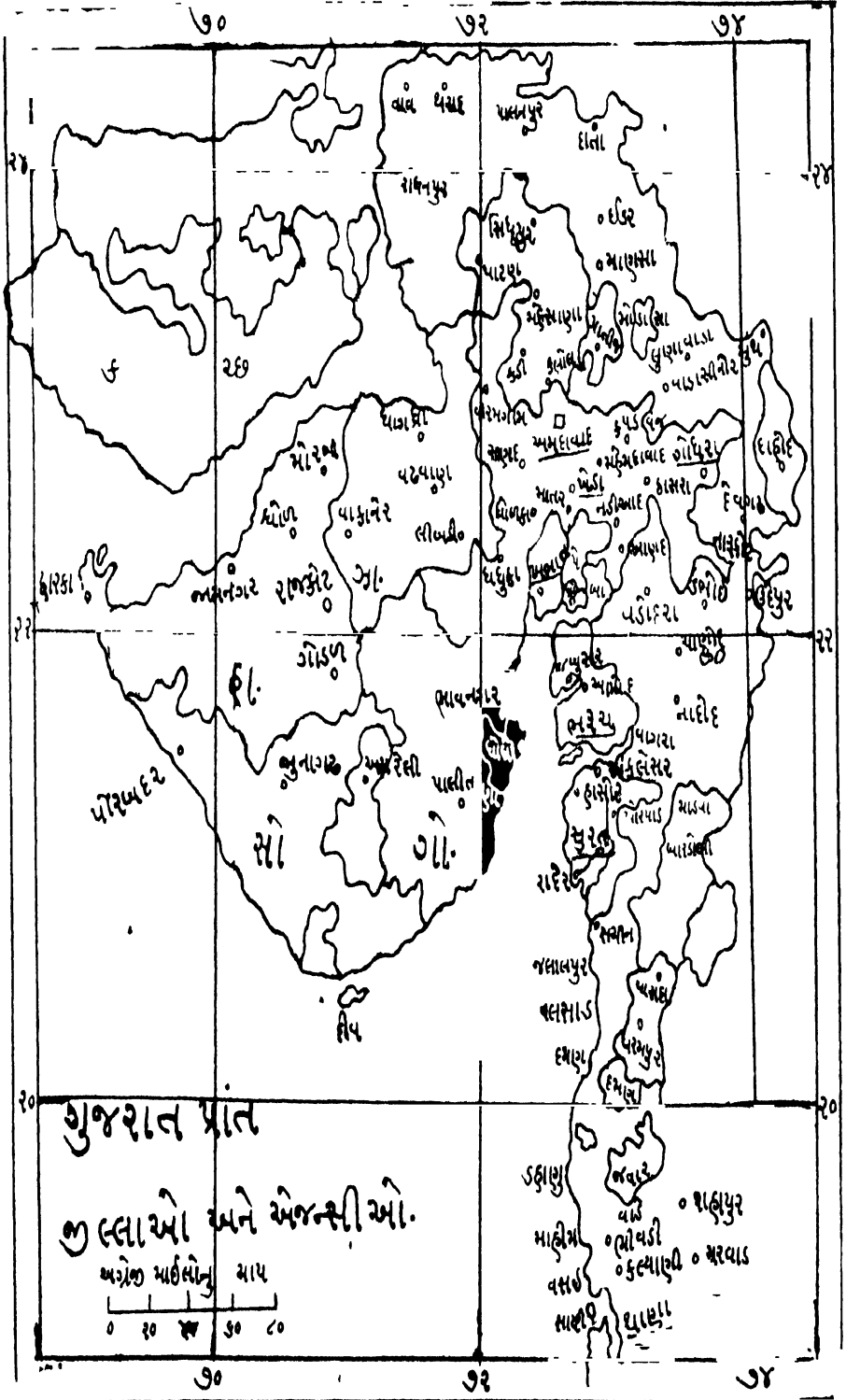
ઉત્તર વિભાગ અને ગુજરાતના રાજકિય વિભાગો.

ગુજરાત—એના બે ભાગ પાડેલા છે ૧ ખાલસા મુલક
(૨) દેશી રાજ્યો

જે મુલક અપૂર્ણ રીતે મધ્યેજ સરકારના તાબામા છે તેને ખાલસા મુલક કહે છે

ખાલસા મુલકના છ જીલ્લા છે (૧) અમદાવાદ જિલ્લો, (૨) ખેડા જિલ્લો, (૩) પચમહાલ જિલ્લો, (૪) ભરૂચ જિલ્લો, (૫) સુરત જિલ્લો, (૬) ધાણા જિલ્લો.

ઉત્તર વિભાગમાં ગુજરાત અને કાઠીઆવાડ આવેલા છે. ધાણા જિલ્લો મહારાષ્ટ્રના કોંકણમા ગણાય છે, કેમકે ત્યાંથી દક્ષિણ કે દખણ શરૂ થાય છે ને ત્યાના લોકોની જાત; ખોલી, તથા રીત રીવાજ ગુજરાતથી જુદા પડે છે. પરંતુ રાજ્ય

વ્યવસ્થાને અર્થે થાણા જીલ્લાને ગુજરાત સાથે મેળવી તે બધાનું (ગુજરાત, કાઠીઆવાડ ને થાણા જીલ્લો) નામ ઉત્તર વિભાગ પાડવામાં આવ્યું છે ઉત્તર વિભાગના મુખ્ય અધિકારીને કમીશનર કહે છે એમના હાથ નીચે દરેક જીલ્લાના ઉપરી કલેક્ટર કહેવાય છે. તાલુકાનો ઉપરી મામલતદારને પેટા મહાલનો ઉપરી મહાલકરી કહેવાય છે

એજન્સીઓના ઉપરીને પોલિટિકલ એજન્ટ કહે છે. તે દેશી રાજ્યો ઉપર દેખરેખ રાખે છે તથા સરકારની ખંડણી વમુલ કરે છે પાછળ જણાવેલા દરેક દેશી રાજ્ય અંગ્રેજ સરકારને અથવા ગાયકવાડ સરકારને ખંડણી આપે છે ગાયકવાડ સરકારની ખંડણી પોલિટિકલ એજન્ટો વમુલ કરી મોકલી દે છે

અમદાવાદ જીલ્લો—

નદીઓ—સાબરમતી, ખારી, મેશ્વો, વાત્રક, માજમ ભોગાવો ભાદર, અને હાથમતી

સરોવર—નળ સરોવર આ ખારા પાણીનું સરોવર છે

તાલુકા—(૧) ઉત્તર દસ્ક્રોઈ (૨) દક્ષિણ દસ્ક્રોઈ (૩) વીરમગામ (૪) પ્રાતિજ (૫) ઘોળકા (૬) ધંધુકા પેટામહાલ (૧) સાણુંદ, (૨) મોડાસા અને (૩) ઘોઘા.

મુખ્ય શહેર—અમદાવાદ સાબરમતિને કાઠે આવેલું મુખ્ય શહેર છે,

ટીપ—જાણવા લાયક શહેરોની લકીકત જુદી આપવામાં આવી છે તેથી અહીં વિશેષ લખી નથી.

તાલુકાના ઉપરી અમલદારને મામલતદાર કહે છે.

આ જીલ્લામાં ટાઢ અને તાપ બંને સખત પડે છે. મુખ્ય પાક ડાંગર અને ઘઉં છે.

ખેડા જીલ્લો—

નદીઓ—મહી, માળરમતી, શેઠી, વાત્રક, મેશ્વેા મહોર, ખારી

તાલુકા—૧ કપડવણજ, (૨) ઠાસરા, (૩) આણદ (૪) નીચાદ (૫) મહેમદાવાદ (૬) માતર (૭) બોરસદ દરેક તાલુકામાં એજ નામનું મુખ્ય ગામ છે

મુખ્ય શહેર—ખેડા વાત્રક નદીને કાંઠે મહેમદાવાદ તાલુકામાં જીલ્લાનું મુખ્ય શહેર છે તે ડિલ્લે બધી છે અને ત્યાં જવા મહેમદાવાદથી પાકી સડક છે. તેમાં કલેક્ટર ગૃહે છે.

કપડવણજ તાલુકામાં લસુંદ્રા ગામે ટાઢા ઉના પાણીના કુલ છે ડાકોરમાં ગણછાડજીનું મોટું મંદિર છે નીચાદ તાલુકામાં વડતાલમાં સ્વામિનારાયણ ધર્મના આચાર્યની ગાદીનું સ્થળ તથા મોટું મંદિર છે ત્યાં ચેત્ર મુદી નવમી અને કાર્તિકી પુનમે મેળો (સમયો) ભરાય છે

આ તાલુકાનો મુખ્ય પાક ઘઉં, ડાંગર, કપાસ, અને તમાકુ છે વરીઆળી ને જીરૂ ચરોતમાં સાગ થાય છે

(૩) પંચમહાલ જીલ્લો —

પહાડ—પાવાગઢ (૨૫૦૦૦ ફુટ ઉંચો છે.)

નદી —મહી

તાલુકા—(૧) ગોધરા (૨) કાલોલ (૩) દાહોદ.

પેટામહાલ—(૧) હાલોલ (૨) અલોદ.

દરેક તાલુકામાં એજ નામનું મુખ્ય ગામ છે.

મુખ્ય શહેર—ગોધરા અહીંથી સાગનું ઇમારતી લાકડું પરદેશ જાય છે તેને ગોધરીઆ સાગ કહે છે

ખનીજ—હાલોલ તાલુકાની ટેકરીઓમાંથી લોહ અને મેગેનીઝ નીકળે છે દુવા ગામમાં ઉના પાણીના કુડ છે. મુખ્ય પાક મકાઈ છે જગલની પેદાશ સાગ, વાસ, સીસમ, અને મહુડા છે.

૪ ભરૂચ જિલ્લો—

નદીઓ—મહી, નર્મદા, હાહર, ક્રીમ

તાલુકા—જ બુસર (૨) આમોદ (૩) વાગન (૪) ભરૂચ (૫) અકલેશ્વર

મહાલ—૧ હામોટ

દરેક તાલુકામાં એજ નામનું મુખ્ય ગામ છે

મુખ્ય શહેર—ભરૂચ નર્મદા નદીને કાંઠે આવેલું છે આ જિલ્લામાં લુહારા, અને દેવગજન આગળ બે દીવા દાંડીઓ છે. આ જિલ્લામાં મુખ્ય પાક, કપાસ, તમાકુ, ઘઉં અને જુવાર છે

સુરત જિલ્લો—

પર્વતો—મોતા અને પારનેરા (૬૦૦)

નદીઓ—ક્રીમ, તાપી મીઠાળા, અગિકા, ઔગા, હમણુ-ગા, પાર, કોલક

તાલુકા—(૧) ઓરપાડ (૨) ચોર્યાશી (૩) જલાલપુર (૪) વલ્યાડ (૫) પારડી (૬) માડવી (૭) બારડોલી (૮) ચીખલી મહાલ-વાલોડ

દરેક તાલુકામાં એજ નામનું મુખ્ય ગામ છે

મુખ્ય શહેર—સુરત તાપી નદીને કાઠે આવેલું છે. બહુ-ધાનમાં સિંહસ્થ વર્ષમાં જત્રા ભરાય છે.

તીથલ અને હજીગ હવાખાવાના સ્થળ છે ઉઠવાડા પાર-મીઓનું જત્રાનું સ્થળ છે

મુખ્ય પાક કપાસ, ડાંગર, જીવાર, અને શેરડી છે

થાણા જિલ્લો—

પર્વત—મહ્યાદ્રિ.

તાલુકા—૧ ડાહ્યાગુ ૨ માહીમ ૩ વસઇ ૪ સાષ્ટી ૫ ભીવડી ૬ વાડે ૭ શાહપુર ૮ મુરવાડ અને ૯ કડ્યાણ

મુખ્ય શહેર—થાણા એ જીલ્લાનું મુખ્ય શહેર છે બોરવલી પાસે કેનેરીની ગુફાઓ જોવા લાયક છે

મુખ્ય પાક ડાંગર છે. કિનારા તરફ ગેરડી, નાળીએર, કેળા, પાન અને આદુ વગેરે થાય છે

ઉત્તર વિભાગ અને ગુજરાતનાં દેશી રાજ્યો.

એજન્સીઓ—

૧ પાલણપુર એજન્સી.

પર્વત—શિરોહીના ડુંગર

નદીઓ—ખનાસ, સરસ્વતી

મુખ્ય સંસ્થાનો—પાલનપુર અને રાધનપુર છે. આ મુસલમાની સંસ્થાનો છે તે સિવાય વાવ, થરાદ વગેરે ૧૧ સંસ્થાન છે

મુખ્ય શહેર—

પાલણપુર—તેમા પોલીટીકલ એજન્ટ રહે છે. ત્યાંના રાજા મુસલમાન છે તે દીવાન કહેવાય છે

મુખ્ય પાક કપાસ, ગેંગ્રી, ઘઉં, ડાંગર અને ઝુવાર છે

૨ મહીકાંઠા એજન્સી.

મહી નદી પાસે આવેલા દેશી રાજ્યોને મહીકાંઠા એજન્સી કહે છે.

પર્વત—આબુ

નદીઓ—સરસ્વતી, સાબરમતી, હાથમતી, વાત્રક, ખારી, મેશ્વેા

મુખ્ય સંસ્થાન—ઇડર અને દાતા છે, તે સિવાય, માણસા, પેથાપુર, વડાવડી, ભાલુસણા, માલપુર, આમલીઆરા, વાસણા વગેરે નાના ૬૧ સંસ્થાન છે.

મુખ્ય શહેર—ઇડર મજબુત કોટવાળુ શહેર છે. તે પહાડ ઉપર આવેલુ છે, તે ઇડરગઢ કહેવાય છે.

સાદરા—મહીકાઠા એજન્સિનુ સદર સ્ટેશન છે. અહીં લશ્કરી છાવણી છે અને તાલુકદારોના કુંવરોને માટે ભણવાની સ્કોલ કોલેજ છે

પેથાપુર—સાબરમતીને કાઠે આવેલુ છે અહીંની બાધણી અને હશીઆરો વખણાય છે.

ખેડબ્રહ્મા—બ્રહ્માની મૂર્તિ છે અને તે જાત્રાનુ સ્થળ છે

શામળાજી—જાત્રાનુ સ્થળ છે કાર્તિક સુદી ૧૫ મોટો મેળો ભગાય છે

દાંતા—અંગામાતાના દહેરા તથા આગમુન પર્વતને માટે પ્રાચીન છે

ખનીજ—પથ્થર, આરમપહાણ, અખરબ ખડી

૩ રેવાકાંઠા એજન્સી.

રવા (નર્મદા) નદી પાસે આવેલા દેશી રાજ્યોના સમુહને રેવ કાંઠા એજન્સિ કહે છે આ એજન્સિનો ઘણા ભાગ ડુંગર પ્રદેશ છે દક્ષિણમાં રાજપીપળાના ડુંગરો અને મધ્યમાં વિંધ્યાચળન ક્ષેત્ર આવેલા છે

પર્વત—રાજપીપળાના ડુંગરો (સાતપુડા), વિંધ્યાચળન ક્ષેત્ર

નદીઓ—મહી, નર્મદા, ઓરસંગ, પાનમ

ધોધ—સુરપાણનો ધોધ.

મુખ્ય સંસ્થાનો—રાજપીપળા (નાદોદનુ રાજ્ય), છોટા-ઉદેપુર, દેવગઢખારીઆ, હુણાવાડા, વાડાસિનોર અને સુથરામપુર છે. આ સિવાય નાંના રાજ્યોના બે જથ્થા કરેલ છે

(૧) સંખેડામેવાસ અને (૨) પાડુમેવાસ

મુખ્ય શહેરો—નાદોદ, છોટાઉદેપુર, દેવગઢખારીઆ, વીરપુર, વાડાસિનોર વગેરે છે.

ખનીજ—અખરખ, લોહ, મેંગેનીઝ અને અકીકના પથ્થર.

પંચમહાલ—એજન્સિ કહાડી નાખી તેને રેવાકાડા એજન્સિ સાથે જોડી દીધી છે. તેનું મુખ્ય શહેર નારકેટ છે

૪ સુરત એજન્સી.

નદીઓ—કાવેરી, અંખીકા, દમણગંગા

હવાખાવાનું સ્થળ—ડુમસ

મુખ્ય સંસ્થાન—ધરમપુર, વાસદા, સચીન અને ડાંગ છે

આ એજન્સિ સુરત જીલ્લાના કલેક્ટરના તાબામાં છે

જવાર સંસ્થાન—આ સંસ્થાન થાણા જીલ્લામાં આવેલું છે ને તે થાણા જીલ્લાના કલેક્ટરના તાબામાં છે ત્યાંનો રાજ ભીલ જાતનો છે

ગવરનર જનરલના તાબાનાં દેશી રાજ્યો—

વડોદરાનું રાજ્ય—ગુજરાતમાં આ મોટામાં મોટું દેશી રાજ્ય છે. હિંદુસ્તાનમાં પણ જે મોટા મોટા દેશી રાજ્યો છે. તેમાંનું આ એક છે. તે હિંદુસ્તાનના વાઇસરાયના તાબામાં છે. તેમના તરફથી વડોદરામાં રેસીડેન્ટ રહે છે. આ રાજ્ય એક જથ્થે નથી પણ ખાલસા મુલક સાથે સેળભેળ થયેલું છે.

રાજ્ય વહીવટ—રાજ્ય વહીવટ અંગ્રેજી રાજ્યની માફક થાય છે. રાજ્યના કાયદા ઘડવા માટે ધારાસભા સ્થાપી છે. ગામના વહીવટ માટે લોકલબોર્ડો સ્થાપી છે. શહેરોમા મ્યુનિસિપાલિટી છે.

વડોદરા રાજ્ય સુધારામા ઘણુંજ આગળ પડતું છે. આ રાજ્યમા પ્રાથમિક કેળવણી મફત અને ફરજિઆત આપવામા આવે છે, મોટા શહેરોમા હાઈસ્કુલો અને વડોદરામા કોલેજ સ્થાપવામા આવી છે, ગામો ગામ પુસ્તકાલયો કાઢવામા આવ્યા છે

આ રાજ્યના ચાર ભાગ પાડી તે દરેકને પ્રાત નામ આપવામા આવ્યું છે ૧ કડી પ્રાત, ૨ વડોદરા પ્રાત, ૩ નવસારી પ્રાત, ૪ અમરેલી પ્રાત.

(૧) **કડી પ્રાંત**—આ પ્રાત અમદાવાદ જીલ્લાની ઉત્તરે આવેલો છે આ પ્રાતની હવા સુકી અને સારી છે. મુખ્ય પાક જુવાર, બાજરી અને ઘઉં છે એમા પાટણ, સિદ્ધપુર, વડનગર, વિશનગર, કડી, મહેસાણા એ મોટા ગામ છે.

(૨) **વડોદરા પ્રાંત**—આ પ્રાત મહી અને નર્મદા નદી વચ્ચે આવેલો છે તેમાં મુખ્ય શહેર વડોદરા છે તે ગાયકવાડ સરકારની રાજધાની છે મુખ્ય પાક કપાસ, તમાકુ, અને બધી જાતના અનાજ થાય છે. તેમા પેટલાદ, ડભોઈ, પાદરા, શિનોર એ મોટા ગામ છે. ચાણોદ જાત્રાનું સ્થળ છે.

(૩) **નવસારી પ્રાંત**—સુરત જીલ્લાની ઉત્તર અને પૂર્વનો ભાગ આ જીલ્લા સાથે સેળસેળ થયેલો છે. અહીં મુખ્ય પાક શેરડી, ડાંગર, કપાસ અને ફળો છે. તેમાં મુખ્ય ગામ નવસારી, ગણદેવી અને સોનગઢ છે.

(૪) અમરેલી પ્રાંત—આ પ્રાંત કાઠીઆવાડમા આવેલો છે. ત્યાંનો મુખ્ય પાક ઘઉં, જુવાર, શેરડી અને કપાસ છે. મુખ્ય ગામ અમરેલી અને દ્વારકા છે દ્વારકા જાત્રાનું ધામ છે તેમાં શારદાપીઠના શંકરાચાર્યની ગાદી છે.

પશ્ચિમ હિંદનાં રાજ્યો—

કાઠીઆવાડ એજન્સી—આ એજન્સી કાઠીઆવાડ દ્વીપ-કલ્પમાં આવેલી છે. આ દ્વીપકલ્પમા એજન્સી ઉપરાંત થોડો વડોદરા રાજ્યનો મુલક, કેટલોક અમદાવાદ જીલ્લાનો ભાગ-ખાલસા મુલક અને પોર્ટુગીઝનો દીવ ખેટ આવેલો છે. તેનો મધ્યભાગ ઉંચો ડુંગરાળ પ્રદેશ છે દરિયા કિનારો રેતાળ છે. દરિયા કિનારો પાસે હોવાથી ત્યાંની નદીઓ ઘણી નાની છે.

પર્વતો—ગીરનાર, શેત્રુંજે, ગીર.

નદીઓ—ભાદર અને શેત્રુંજી મુખ્ય છે બીજી નાની નદીઓ છે.

ખેટો—દીવખેટ, ખેટ શંખખોદ્ધાર

આ પ્રાંતના ચાર ભાગ કરેલા છે હરેક ભાગમાં એક પોલીટીકલ એજન્ટ રહે છે અને તે બધાનો ઉપરી એજન્ટ ટુ ધી ગવર્નર જનરલ રાજકોટમા રહે છે આ ચાર ભાગનાં નામ (૧) હાલાર પ્રાંત (૨) અલાવાડ (૩) ગોહીલવાડ (૪) અને સોરઠ પ્રાંત.

૧ હાલાર પ્રાંત—તેમા મુખ્ય રાજ્યો નવાનગર (જામનગર), મોરબી, ગોંડળ, વાંકાનેર, દ્રાણ અને રાજકોટ છે. પહેલાં ત્રણ પહેલા વર્ગનાં અને બીજાં ત્રણ બીજા વર્ગનાં છે.

ઝાલાવાડ—તેમા મુખ્ય રાજ્યો ધાગધ્રા (પહેલા વર્ગનું), અને વઢવાણ તથા લીમડી (બીજા વર્ગના) છે.

૩ ગોહીલવાડ—તેમા મુખ્ય રાજ્યો ભાવનગર પહેલા વર્ગનું અને પાટીતાણા બીજા વર્ગનું છે.

૪ સોરઠ પ્રાંત—તેમા મુખ્ય રાજ્યો જુનાગઢ પોરબંદર અને જાફરાબાદ પહેલા વર્ગના છે. જાફરાબાદ મુસલમાની રાજ્ય છે અને તે જંજીરા સંસ્થાનના નવાબને તાબે છે.

કચ્છ પ્રાંત—કાઠીઆવાડની ઉત્તરે કચ્છનો અખાત મુકીને કચ્છ પ્રાંત આવેલો છે તેમા કેટલોક ભાગ રણનો છે. આ દેશની જમીન પથ્થરીઆ અને ડુંગરાળ છે દક્ષિણ તરફનો ભાગ રસાળ છે, તેમા ઘઉં, કપાસ, અને બીજું અનાજ થાય છે આ દેશના ઘોડા વખણાય છે

મુખ્ય શહેર—ભુજ અને માડવી છે ભુજ રાજધાનીનું શહેર છે તેમા ત્યાના રાજા રહે છે તેમને મહારાવ કહે છે. ઇંગ્રેજ સરકાર તરફથી અહીં પોલિટિકલ એજન્ટ રહે છે ને તે રાજકોટના એજન્ટ ટું ધી ગવરનરના તાબામા છે અહીં ચાદીનું નકશીકામ સારૂ થાય છે માડવી બંદર છે તેમા દીવાદાડી છે.

ખંભાતનું સંસ્થાન.

નદીઓ—મહી, સાબરમતી

આ મુસલમાની રાજ્ય છે. તેનું મુખ્ય શહેર ખંભાત છે. તે દરિઆ કિનારે રાજધાનીનું શહેર છે. તેમા ત્યાના રાજકર્તા નવાબસાહેબ રહે છે ખેડા જીલ્લાના કલેક્ટર સાહેબ આ જીલ્લાના પોલિટિકલ એજન્ટ કહેવાય છે. અહીં અકીકના ઘાટ સારા ઘડાય છે.

ગુજરાત પ્રાંત

અમદાવાદ જેવાં સ્થળો.

અગ્રેય માર્ગલક્ષ્ય

માપ

૦ ૧૦ ૨૦ ૩૦ ૪૦

ગુજરાત મંત્ર

અણવાજેવાં સ્થળો.

ਅੰਤਿਮ ਮਾਓਲੇ

415

0	10	20	30	40	50	60	70	80	90	100
---	----	----	----	----	----	----	----	----	----	-----

જાણુવા જેવાં સ્થળો.

અમદાવાદ—(૨૭૪૦૦) ગુજરાત મધ્યે અમદાવાદ ઘણું ખ્યાત શહેર છે તે ઇ. સ. ૧૪૧૨ માં ગુજરાતના સુલતાન હુમદશાહે વસાવ્યું હતું. અને તેના નામ ઉપરથી આ શહેરનું નામ અહમદાબાદ પડ્યું છે આ શહેર મુંબાઈથી બીજો નંબરે ગ્રામ્ય છે તે અસલના વખતથી રાજધાનીનું શહેર છે અને ત્યાં પણ ઉત્તર વિભાગના કમીશનર સાહેબ ત્યાં રહે છે, તેથી તે રાજનગર પણ કહે છે તેમાં જુમ્મામસીદ, ભદ્રનો કિલ્લો, પાંચકવાડની હવેલી, શાહીબાગ, હઠીસગની વાડી, દાદાહરીની ઘાવ, કાકરીયું તળાવ, શાહાઆલમનો રોજો, સર્જેજનો રોજો, ગેરે જેવા લાયક છે શહેરમાં હિંદુઓના દહેરાં ઘણાં છે, પણ તેમાં સ્વામીનારાયણનું મંદિર ઘણું વિશાળ અને વખાણવા લાયક છે ત્યાંનું રેશમી, સુતરાઉ ને કસબી (કિનખાખ) કાપડ પણ વખણાય છે આ શહેરમાં સુતર કાતવાની તથા સુતરાઉ કાપડની ઘણી મીલો છે, ને તેમાં ઘણા લોકોને રોજી મળે છે અહીં આઠ હાઈસ્કૂલો તથા એક મહાવિદ્યાલય (કોલેજ) છે.

વીરમગામ—સુજની (રજધાની) ને પંખા વખણાય છે ત્યાં કાપડની મીલ છે ને મુનસર તળાવ છે તે ઘણું જીનું છે મલાવ તળાવ સારું છે આ શહેર પુરાતન મહાભારતના વખતનું જણાય છે.

ધોળકા—દાડમ, જમરૂખ અને સુઠ વખણાય છે.

ખારાઘોડા—અહીં સરકાર તરફથી વરાગડું મીઠું પકવવામાં આવે છે.

અડાલજ—અહીં પથ્થરની સુદર કારીગરીવાળી મોટી વાવ છે.

નડીઆદ—ખેડા જિલ્લામાં મોટામાં મોટું ગામ છે. એ ચરોતરનો મધ્ય ભાગ ગણાય છે. ત્યાં વેપાર ઘણો ચાલે છે. ખેતીની પેદાશ પણ સારી થાય છે.

કપડવણજ—કાચ ને સાબુ બનાવવાનાં કારખાનાં છે.

લસુંદ્રા—કપડવણજ તાલુકામાં છે એની પાસે ટાઢા તથા ઉના પાણીના કુંડ છે.

દુવા—ગોધરા તાલુકાનું ગામ છે. ત્યાં ઉના પાણીના કુંડ છે.

દાહોદ—એ પંચમહાલ જિલ્લામાં ગુજરાત અને માળવાની સરહદ ઉપર છે ને ગુજરાતનું પૂર્વનાકું ગણાય છે. એમાં દીલ્હીનો બાદશાહ ઔરંગઝેબ જન્મ્યો હતો.

ભરૂચ—આ શહેર ઘણું પુરાતન બ્રહ્મચરિના વખતનું નર્મદા નદીના કાઠા ઉપર છે એમાં કાપડની મીલો છે અંદર હોવાથી વહાણમાં માલ આવે છે. ત્યાં બળી રાજની ચોરી ને બ્રહ્મ ચરિનું ઢહેરૂ જોવા લાયક છે.

શુકલતીર્થ—નર્મદા નદીને કિનારે જત્રાનું સ્થળ છે. ત્યાં દર કાર્તિકી પુનમે મેળો ભરાય છે તેની પાસે કખીરવડ નામનો મોટો વડ છે.

સુરત (૧૧૮૦૦)—સુરત જિલ્લાનું મુખ્ય શહેર છે. તાપી નદીના ડાબા કિનારા ઉપર આ શહેર આવેલું છે. ત્યાં થોડા વરસપર ઘણો વેપાર ચાલતો હતો. અહીં અંગ્રેજોએ પહેલી કોઠી નાખી હતી અને પછી ત્યાંથી મુંબઈ લઈ ગયા.

ઉનાઈ—ઉના પાણીના કુંડ છે.

વલસાડ—સાગ અને ગોળ વખણાય છે.

ખોરવલી—થાણા જિલ્લામાં છે એની પાસે કેનેરીની ગુફાઓ જોવા લાયક છે.

સાદરા—મહીકાંઠા એજન્સીનું સદર સ્ટેશન છે. અહીં અંગ્રેજી લશ્કરી છાવણી છે. તાલુકદારોના કુંવરોને માટે “સ્કૉટ કૉલેજ ” નામની પાઠશાળા છે.

પેથાપુર—ખાંધણી (સ્ત્રીઓને પહેરવાનું કપડુ), તથા પથ્થરના વાડકા, ખલ તથા છરી, ચપ્પુ, તાળા વગેરે સારા થાય છે

ખેડબ્રહ્મા—ઈંડર સસ્થાનમા જાત્રાનું સ્થળ છે, તેમાં બ્રહ્માની મૂર્તિ છે.

ખંભાત—સુતરાઉ કાપડ. શેત્રજીઓ, ને અકીક કામ ખેરીઆ, એરીંગ, ચુનીઓ વગેરે સાડે થાય છે. આ શહેર ઘણું પુરાતન છે. ને પહેલાં ભવ્ય હતું એનું મૂળ નામ સ્તંભાવતી છે. હાલ ત્યાં નવાળ રાજ્ય કરે છે

વડોદરા—ગાયકવાડ સરકારની રાજધાની છે. તેમાં સુતરાઉ કાપડ, પાઘડીઓ, સાડીઓ વગેરે થાય છે

પાટણ—વડોદરા રાજ્યના કડી પ્રાતમા છે એ અસલ ગુજરાતની રાજધાની હતું (અણહીલપુર પાટણ) એમા પટોળા, કંકુ, સુડીઓ, મશરૂ તથા માટીના રમકડા ઘણાં સારા થાય છે

વિસનગર—તાંબા પીતળના વાસણુ ઘણા સારા થાય છે.

પાલણપુર—ચંપાનું અને કેવડાનું અત્તર થાય છે.

ડીસા—પાલણપુર સંસ્થાનમા છે ત્યાં અંગ્રેજી લશ્કરની છાવણી છે

નવાનગર—ઠાઠીઆવાડમા જામરાજની રાજધાનીનું શહેર છે. એમા કંકુ, રેશમી અને કસબી કપડા ને ભરતકામ સાડે

થાય છે. જામનગરના કસબી સાહુ ઘણા વખણાય છે. અહીં
દરિઆમાંથી ઉત્તમ મોતી નીકળે છે, તેનું ખીજું નામ જામનગર છે

ગોંડળ--ગરાશીઆઓના કુંવરોને લણવાની હાઇસ્કુલ છે

રાજકોટ--કાઠીઆવાડ એજન્સીના એજન્ટ દુ ધી ગવરનર
જનરલ રહે છે. રાજકુમાર કોલેજ, અને ટ્રનિંગ સ્કુલ છે.

ધોરાજી--ગોડળના રાજ્યમાં છે ત્યાં ઉનની ધાબળીઓ
થાય છે. તેમજ ઘોડાનો સામાન ને રમકડા થાય છે,

દીવ--કાઠીઆવાડની દક્ષિણે ફિરંગી લોકોનો ખેટ છે. એમ
રંગાટી કામ સારૂ થાય છે

શીહોર--કાઠીઆવાડમાં છે. ત્યાં તાબા પીતળના વાસ
વખણાય છે.

જુનાગઢ--એને ગઢ, જીર્ણદુર્ગ, જીરણગઢ વગેરે નાં
કહે છે. ત્યાં મહાવિદ્યાલય છે.

જાત્રાનાં સ્થળો.

આબુ--ગુજરાતની ઉત્તરે છે એના ઉપર શ્રાવક લોકોના
ધર્મના લગ્ન દેવળો છે એ દેલવાડા કે દેવળવાડા કહેવાય કે
તેની કારીગરી ઘણીજ વખણાય છે

અંબાજી--એમાં અંબા માતાનું સ્થાન છે અહીં કુંભ
રીઆના શ્રાવક લોકોના દહેરા છે તે જોવા લાયક છે. ત્યાં મોટું
જાત્રા ભરાય છે. એ ઈડર પાસે દાતાના રાણાના તાબામાં છે.
(પાસે ગખરનો પહાડ છે)

શામળાજી--ઈડરના રાજ્યમાં છે. ત્યાં દર સાલ કાર્તિકી
પુનમે મેળો ભરાય છે.

બહુચરાજી—કડી પ્રાતમા બહુચરા માતાનુ સ્થાન છે.

સિદ્ધપુર—કડી પ્રાતમાં સરસ્વતિ નદી ઉપર છે ત્યા માતૃ દ્વ કરે છે. અને પવિત્ર તિર્થ ગણાય છે. અહીં રૂદ્રમાળના ૧૧ ખડેર છે જે પ્રસિદ્ધ છે

ગિંઝા—કડી પ્રાતમા છે. ત્યા કડવાકણ્ણીની કુળદેવી છે.

ડાકોર—ખેડા જિલ્લાના ડાસરા તાલુકામા શ્રી રણછોડજીનુ મંદિર છે ને ત્યા દર પુનમે જાત્રા ભરાય છે

વડતાલ—ખેડા જિલ્લાના નડીઆદ તાલુકામા શ્રી સ્વામિ-વિયણના ધર્મનુ મુખ્ય ધામ છે.

પાવાગઢ—પચમહાલમા ડુંગર ઉપર કાળીકા માતાનુ મંદિર છે આ ડુંગર જોવા લાયક છે કિલ્લો ને દેવળ જીર્ણ ગયા છે એની પાસે ત્રાપાનેજ ગામ છે એ અસલ ઘાણુ મંદિર શહેર હતું

ચાણોદ અને કરનાળી—નર્મદા નદીને કાંઠે પવિત્ર સ્થળ ગણાય છે અહીં ચેત્રી પુનમે મોટો મેળો ભરાય છે ને લોકો નિર્મદા સ્નાન કરે છે

શુકલતીર્થ—ભરૂચ જિલ્લામા નર્મદા કાંઠે પવિત્ર સ્થળ અહીં મોટો મેળો ભરાય છે. પાસે ખેટમા કખીર વડ છે. વડ ઘણોજ મોટો છે આ ઝાડ ગુજરાતમા મોટામા મોટું લાયક છે

ઉદવાડા—આ ગામ મુરત જિલ્લાના પારડી તાલુકામા છે. પારડી લોકોના ધર્મનુ મુખ્ય સ્થાન ગણાય છે. પ્રથમ પારડી ને અહીં આવ્યા હતા એમ કહે છે

બહુધાન—સુરત જીલ્લાના માડવી તાલુકામાં છે. ત્યાં દર-
બાર વરસે સીંહસ્થના વર્ષમાં જત્રા ભરાય છે.

વૌઠા—અમદાવાદ જીલ્લામાં આબરમતિ નદીને કાંઠે છે.
ત્યાં સાત નદીઓનું પાણી ભેગું થાય છે. ને કાર્તિકી પુનમે
મેળો ભરાય છે.

ગદડા—કાઠીઆવાડમાં ભાવનગરના રાજ્યમાં છે. એ સ્વામિ-
નારાયણના ધર્મનું જત્રાનું સ્થળ છે

પાલીતાણા—કાઠીઆવાડમાં શેત્રુજના ડુંગર પાસે છે.
અહીં શેત્રુજના ડુંગર ઉપર જૈન લોકોના પ્રખ્યાત જોવા લાયક
દહેરા છે ત્યાં જૈન લોકો જત્રાએ જાય છે

ગીરનાર—કાઠીઆવાડમાં બુનાગઢ પાસે ડુંગર છે તે
ઉપર હિંદુ ધર્મના તથા જૈન ધર્મના દહેરા ઘણા જોવા લાયક છે

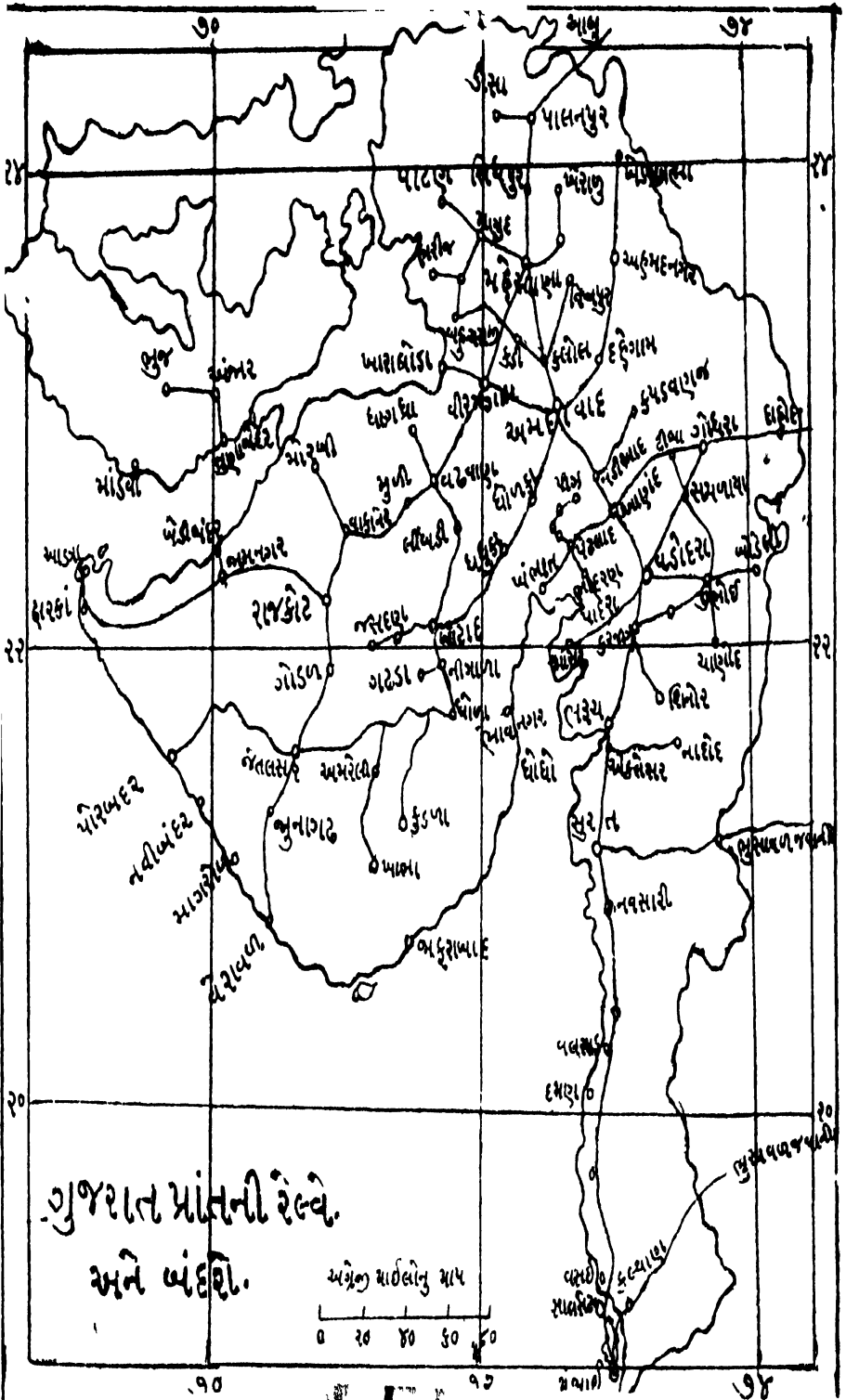
દ્વારકાં—ગુજરાતની ને કાઠીઆવાડની છેક પશ્ચિમે હિંદુ
લોકોનું જત્રાનું ઠેકાણું છે અમલના વારામાં અહીં શ્રી કૃષ્ણ
જન્મ કર્યું હતું એ રણછોડજીનું મુખ્ય ધામ કહેવાય છે એ
ગાયકવાડ મંદિરના નાખામાં છે

ખેટ—દ્વારકાથી સાત મેલ ઉપર શંખાદ્વાર નામનો ખેટ
છે એ હિંદુ લોકોનું જત્રાનું મોટું ધામ છે

સોમનાથ પાટણ—કાઠીઆવાડમાં બુનાગઢના રાજ્યમાં
વેરાવળ પાસે આવેલું છે એમાં અસલ ચોરડી સોમનાથ મહા-
દેવનું દહેરું ઘણું પ્રખ્યાત હતું.

પોરબંદર—આ શહેરમાં સુદામાનું મંદિર છે. અસલ આ
સુદામાપુરી હશે એમ જણાય છે.

(૨)

ગુજરાતની રેલ્વે.

આ પ્રાંતમાં સૌથી મોટી બોમ્બે, બરોડા એન્ડ સેન્ટ્રલ કોચ રેલ્વે (બી. બી. સી. આઇ રેલ્વે) છેક દક્ષિણે થાણા સ્લાથી શરૂ થઈ મુરત જીલ્લામાં વલસાડ, નવસારી, અંકલેશ્વર, ભરૂચ, કરજણ વડોદરા, આણંદ અમદાવાદ થઈ વિરમગામ પી જાય છે.

મા લાઇન પરનાં જંકશનો.—

૧ મુરત જંકશન—મુરતથી તાપ્ટી વેલી રેલ્વે નંદુગાર પડે જાય છે.

૨ અંકલેશ્વર જંકશન—અંકલેશ્વરથી નાદોદ જાય છે

૩ મીયાગામ જંકશન—મીયાગામથી શીનોર જાય છે
જી મીયાગામથી ડભોઈ થઈ બોરેલી જાય છે

૪ વિશ્વામિત્રિ જંકશન—વિશ્વામિત્રિથી પાદરે થઈ સુર અને ડભોઈ થઈ આણંદ જાય છે.

૫ વડોદરા જંકશન—વડોદરાથી ગોધરા જાય છે

૬ આણંદ ,, —આણંદથી ડાકોર, ગોધરા થઈ રતલામ જાય છે બીજી આણંદથી પેટલાદ થઈ ખંભાત જાય છે અને પેટલાદથી સોજીત્રા થઈ વગે જાય છે અને પેટલાદથી ધામજી ભાદરણ જાય છે

૭ નડીઆદ ,, —નડીઆદથી કપડવણજ જાય છે.

૮ અમદાવાદ ,, —અમદાવાદથી દહેગામ થઈ અમનન જાય છે, બીજી અમદાવાદથી ઘોળકા જાય છે અને ઘોળકાથી ધંધુકાથી બોટાદ જાય છે.

૨ રજપુતાના માળવા રેલ્વે અમદાવાદથી મહેસાણા અને પાલણપુર થઈ આબુરોડ થઈ દિલ્હી જાય છે.

૧ કલોલ જંકશન—કલોલથી એક ફાટો કરી થઈ મોયાળી અને બીજો ફાટો વિજયપુર જાય છે

૨ મહેસાણા જંકશન—મહેસાણાથી વિસનગર થઈ ખેરાળુ જાય છે અને બીજી મહેસાણાથી પાટણ થઈ વાગડોદ જાય છે એક લાઈન મહેસાણાથી વિરમગામ થઈ વઢવાણ જાય છે

આ સિવાય બીજા નાના ફાટા નકશામાં જોવાથી જણાયો.

૩ કાઠીઆવાડની રેલ્વે —

૧ વડવાણ જંકશન—એક લાઈન વઢવાણથી ધ્રાગધા જાય છે બીજી વઢવાણથી વાકાનેર જાય છે તે ત્રીજી વઢવાણથી ધ્રાગધા થઈ ભાવનગર જાય છે એક ફાટો ખાટાદથી જસદણ અને બીજો નિગાળાથી ગઢડા જાય છે

૨ ધ્રાગધાથી જેતલસર થઈ પારખદર જાય છે

૩ વેરાવળથી જુનાગઢ, જેતલસર ગોડગ અને રાજકોટ થઈ મોરબી જાય છે

૪ રાજકોટથી એક ફાટો નવાનગર જાય છે

૫ ચીતળથી એક ફાટો અમરેલી થઈ ચલાણા જાય છે.

આ સિવાય બીજા નાના ફાટા હાલ થયા છે તે નકશામાંથી જોવા.

૬ નવાનગરથી દારકા અને આડવા બંદરે જાય છે.

ભૂગોળની નકશા બુકો.

મુંબાઈ છલાકો—

કિંમત

- ૧ પ્રશ્ન અને તે ઉપરથી વિદ્યાર્થીઓએ તૈયાર કરવા સાર
ખાલી હદના નકશા. ... ૦-૪-૦
- ૨ સંપૂર્ણ તૈયાર ભૂગ નકશા, પ્રશ્ન અને તે ઉપરથી વિદ્યાર્થીઓએ તૈયાર કરવા સાર ખાલી હદના નકશા ... ૦-૬-૦
- ૩ ભૂગોળ પ્રમાણે જુદા જુદા પાર નકશા
(મુંબાઈ છલાકોનો એટલાસ) ... ૦-૩-૦

ભૂગોળની નકશા બુક ભાગ ૧

(અંગ્રેજી ધોરણ પહેલા માટે)

મંજુર થયેલી ભૂગોળના ક્રમ પ્રમાણે ... ૦-૬-૦

સદર ભાગ ૨ જો.

(અંગ્રેજી ધોરણ બીજા માટે) ... ૦-૬-૦

સદર ભાગ ૩ જો.

(અંગ્રેજી ધોરણ ત્રીજા માટે) ... ૦-૬-૦

ભૂગોળ સીરીઝ.

શુજરાત પ્રાતની ભૂગોળ (નકશાઓ સાથે) ... ૦-૨-૦

મુંબાઈ છલાકોની ભૂગોળ (નકશાઓ સાથે) ... ૦-૪-૦

હિંદુસ્તાનની ભૂગોળ (નકશાઓ સાથે) ... ૦-૬-૦

એશિયા ખંડની ભૂગોળ (નકશાઓ સાથે) ... ૦-૮-૦

ચીમનલાલ જ્ઞાણી પરીખ,

ટીચર, હાઇસ્કૂલ,

સોજિત્રા (વડોદરા).

અમદાવાદ-સલાપોસ રોડ,

ધી હાયમંડ ન્યુબિલી પ્રિન્ટીંગ પ્રેસમાં પરીખ દેવીદાસ હનલાલે બાંધ્યું.

